

De kracht van variatie

Marc Stevens & Jan T'Sas

Loop door een secundaire school en kijk rond. In bijna alle klassen zie je hetzelfde: de leerkracht vooraan, leerlingen die vanop hun vaste stek naar hem kijken en – als het meezit – luisteren. Frontaal lesgeven heet dat, het ultieme controlemiddel voor de leerkracht. En daarom immer populair. Kunnen leerlingen dat acht uur per dag aan? Steeds minder, zo blijkt, en dat merkt men ook. In het lager onderwijs hanteleren leerkrachten met succes andere werkvormen, maar in het secundair zijn die vaak onbekend en dus onbemind. Waar zit de kracht van variatie?

Hoe werken, contractwerk, duowerk, groepswerk, projectwerk, opzoekwerk, zelfstandig leren,... Een lijst van werkvormen wordt voor velen al gauw een heuse didactische berg om tegenaan te kijken. Leerkrachten, de licentiaten met hun veel-er beperkte opleiding voorop, hebben niet zoveel praktische ervaring met verschillende werkvormen, laat staan dat ze het mogelijk gunstige effect ervan inzien. Daarom passen ze die ook minder toe dan hun collega's in lagere jaren.

En ook het collectief geheugen werkt soms tegen. Herinnert elk zich uit zijn schooltijd niet het uurtje lachen-gieren-brullen dat groepswerk heette? Als ze aan hun opleiding beginnen, hebben aspirant-leerkrachten er alvast geen hoge pet van op ('Nee bedankt, ik laat me niet belachelijk maken'). Maar misschien herinnert u zich ook nog die leerkracht die zelf niet zoveel aan het woord was maar de klas het werk liet doen, die aanstuurde op samenwerking, zelfstandig opzoekwerk, geordende discussie, kritisch omgaan met leerstof,... Kortom, een leerkracht die u motiveerde, omdat hij het niet bij één werkvorm liet.

Motivatie is hét codewoord van een geslaagd leerproces. Onvoorspelbaarheid, variatie en verrassing zijn ingrediënten die onmisbaar zijn wanneer we leerlingen echt wat willen leren. In het beroepsonderwijs bestaat er een ongeschreven wet dat je de aandacht van de leerlingen enkel kan vasthouden als je elke tien minuten iets anders doet. (Geldt dat eigenlijk niet voor alle leerlingen?) Zich concentreren kan een volwassene naar verluidt gemiddeld 40 minuten. En ook onze zappende maatschappij laat zich niet op sterk water zetten. Variatie staat hoog op ieders verlanglijstje, zonder echter een modegril te zijn.

In het onderwijs staat variatie borg voor gunstige leereffecten. De vraag luidt dan: met welke werkvorm maak je dit hard in een les? Wat zijn de meest gepaste werkvormen voor lessen taalbeschouwing, moderne literatuur, zakelijk schrijven? Veel effectieve didactische werkvormen ontstaan niet zozeer op de tekentafel van de theoreticus, maar in de praktijk van alledag en uit de doelen die leerkrachten zich stellen. Dit artikel wil dan ook vooral een concreet over-

Onvoorspelbaarheid, variatie en verrassing zijn ingrediënten die onmisbaar zijn wanneer we leerlingen echt wat willen leren.

zicht zijn van werkvormen en aanpakken voor allerlei soorten (taal)lessen. Inspiratiebron bij uitstek is *Didactische werkvormen* van H. Dekker uit 1980 (niet zo recent meer, maar nog steeds *top of the bill*).

Heel wat werkvormen zijn onderling met elkaar te combineren. Voorts moet je geen durver zijn om voor wat minder vanzelfsprekende alternatieven te kiezen. De kans is groot dat je makkelijker gaat lesgeven als je ook voor het minder vanzelfsprekende durft kiezen. Werkvormen combineren kan ook nog op een andere manier. Wil je namelijk een zo groot mogelijk leereffect bereiken, dan kan je ervoor kiezen op sommige momenten niet alle leerlingen dezelfde activiteiten te laten uitvoeren. Je differentieert dan naargelang van beginsituatie, tempo, leerinhoud, enz. Op dat moment is het best mogelijk dat je in je klas voor andere groepen leerlingen met verschillende werkvormen aan de slag gaat. Dat hoeft allemaal niet artificieel te gebeuren. Hoeveel leerkrachten laten twee leerlingen niet spontaan samenwerken als ze merken dat dit meer oplevert?

Ten slotte nog even beide voeten op de grond houden: dit artikel wil niet pretenderen dat een leerkracht voor elke les een andere werkvorm moet uitdokteren: *in der Beschränkung zeigt sich der Meister*. Werkvormen hanteren doe je oordeelkundig, vanuit de doelen die je stelt, met het publiek dat je hebt (en vooral kent). In die zin zijn werkvormen ook veel meer dan trucjes. Ze vormen mee de basis van het leerproces.

Werkvormen zijn veel meer dan trucjes. Ze vormen mee de basis van het leerproces.

Presenteren, (op)zoeken, samenwerken, creatief handelen en herhalen: dat zijn vijf noemers waaronder we zo'n veertig didactische werkvormen vatten. Het zou overdreven zijn te melden dat je ze allemaal moet proberen. Met inspireren zijn we al tevreden. Hoekenwerk en contractwerk, typische werkvormen voor het basisonderwijs, laten we bewust buiten het rijtje. Zij vormen een verhaal op zich, dat in VONK al eerder aan bod kwam (zie o.m. de bijdragen van Boeken en Lambrechts & Braeckmans in VONK 29/2).

PRESENTEREN

"Een boeiend verhaal vertellen is ook kennis overbrengen. Ik had een leerkracht Nederlands naar wie ik ademloos kon luisteren. Die stond toch ook maar frontaal les te geven. Traditioneel lesgeven heeft nog zijn nut. Veel kennisoverdracht in de maatschappij verloopt ook frontaal, laat er dus geen kloof groeien met wat op school gebeurt. Maar modern onderwijs doseert, creëert een didactisch evenwicht tussen werkvormen."

Anne Provoost, jeugdschrijver

DE LEERKRACHT LEGT UIT, DOCEERT, VERTELT,...

Eén van de meest gekende en traditionele werkvormen bestaat erin de leerling je wijs-

heden gewoon mee te delen. Tijdens zo'n activiteit moeten leerlingen de leerstof min of meer louter absorberen. Dat is voor het leren vaak – maar niet altijd – niet zo'n goede zaak. Het is de leerkracht die het groot-

ste deel van het werk doet. Er is weinig kans op inductief leren. Wanneer je boeiend kan vertellen en de leerlingen met veel aandacht naar je verhaal luisteren, dan kan je soms voor deze werkvorm opteren. Maar een les eindigt niet wanneer jij je verhaal, of noem het hoorcollege, hebt afgesloten.

Uiteraard zal de combinatie van verschillende aanpakken het hierboven geschetste risico verkleinen. Allerlei materialen en media gebruiken zal de aandacht van de leerlingen beter gaande houden. Uiteraard zullen ook het onderwerp en de invalshoek van waaruit je vertelt, de aandacht en interesse van de leerlingen beïnvloeden. Vaak zal een persoonlijk ingekleurd verhaal of een verhaal dat aansluit bij de leefwereld van de leerlingen beter smaken dan een heel zakelijk en afstandelijk.

LEERLINGEN LEGGEN UIT, DOCEREN, VERTELLEN,...

Je mag leerlingen niet *zomaar* wat laten uitleggen. Het is goed om voor of na een presentatie te reflecteren over de manier waarop je een aantrekkelijke presentatie geeft. Enkele tips of aandachtspunten kunnen dus ook wel op hun plaats zijn.

Na een groepswerk krijg je wellicht een andere vorm van voorstelling. Voorzie als leerkracht wat je de leerlingen kunt vragen om het voor iedereen boeiend te houden. Laat ze bijvoorbeeld de conclusies op transparant presenteren, dan kunnen die meteen aan de hele klas getoond worden.

DEMONSTREREN (MODELLEREN)

De leerkracht of een leerling doet iets voor (spreekoefening), de leerlingen proberen het daarna ook een keer uit. Dit lijkt een veeleer deductieve manier van werken.

BUITENSCHOOLS EXPERT OP BEZOEK

Een presentatie kan ook gegeven worden door een buitenstaander. Dat is voor de leerlingen uitdagender, want het gaat om een nieuw, onbekend iemand. Uiteraard zal er bij zo'n bezoek meer (kunnen) gebeuren dan naar iemands verhaal luisteren. Voorbereiding en naverwerking zijn hier geen loze begrippen.

ZOEKEN, ONDERZOEKEN, BEVRAGEN,...

“Een leerkracht met een positieve visie, die enthousiasmeert en mogelijkheden tot leren schept, dat is al heel wat. In de toekomst zullen ouders en leerkrachten leerlingen vooral een referentiekader moeten meegeven, zowel van studie-inhouden als van waarden. Want uitsluitend kennis overdragen verdwijnt. Leerlingen zullen kennis veel sneller zelf vinden of gewoon geen zin meer hebben om nog te luisteren.”

Lama Karta, boeddhist

TEKST (STIL) LEZEN

Dit is weer één van de beter gekende en uiterst frequent gebruikte werkvormen. Wanneer we niet goed weten van welk hout pijlen maken, laten we leerlingen nogal vaak en vlug een tekst lezen. Dat kan problemen opleveren: ieder heeft zijn eigen leestempo, wat is de relevantie van het lezen, enz. Wellicht krijgt deze werkvorm al een meerwaarde door vooraf bij de tekst en de leestaak stil te staan. Dat is ook een belangrijke (lees)strategie. Je moet als leerkracht ingrijpen in de leersituatie. Het haalt weinig uit leerlingen zomaar te laten lezen.

Valkuil: Laat leerlingen geen tekst voorlezen waarmee ze voor het eerst worden geconfronteerd. Wil een voorleesbeurt (in het kader van expressie) slagen, dan moet ze eerst ernstig voorbereid zijn.

ANDERE LEESVORMEN

Lezen richting geven betekent dat je leerlingen moet leren op welke manieren ze dat kunnen doen (afhankelijk van hun leesdoel): skimmend, scannend, voorspellend,... Binnen de minuut kunnen zeggen waarover een artikel gaat of wat er in een krant staat, is voor leerlingen bovendien meestal een prettige leesvorm. Raden wat achter krantenkoppen zit, verhoogt doorgaans ook de motivatie om te lezen. Voorspellend lezen doet leerlingen niet enkel oog krijgen voor *eye-catchers* (tussenkoppen, bijschriften,...), maar ook voor inhouds- en verbindingswoorden in een tekst.

UIT BREDER AANBOD KIEZEN

Je hoeft niet altijd met één tekst voor de hele klas te werken. Het kan goed zijn dat je in de klas een reeks teksten aanbiedt waaruit de leerlingen mogen kiezen. Na de keuze kan ieder gericht met zijn tekst voortwerken. Je kan bijvoorbeeld een aantal liefdesge-

dichten aanbieden en je leerlingen vragen het gedicht te kiezen dat hen het meest aanspreekt. Vervolgens laat je ieder zijn keuze onderzoeken op beeldspraak of klankwerking,...

NIET VANZELFSPREKEND MATERIAAL LEZEN

We denken nogal eens dat de tekst uit het schoolboek het uitgelezen materiaal is om onze doelen te bereiken. Niets is minder waar. In de klas mag je leerlingen ook laten lezen of zoeken in kranten (elke leerling dezelfde of een andere,...), poëziebundels, romans, kookboeken (om de instructietaal te ontleden), woordenboeken, enz. In het slechtste geval moet je de beschikking hebben over een kleine bestelwagen of een goed gevulde schoolbibliotheek. Ook minder vanzelfsprekende onderdelen zijn het lezen waard: de kleine lettertjes van een contract, de flaptekst van een boek (de hele kافت zelfs),...

GEMANIPULEERD MATERIAAL LEZEN

Om de uitdaging groter te maken en de oefening sterker op de doelstelling te richten, kan je als leerkracht een tekst vooraf bewerken. Dat gaat van verknippen en de delen aan de leerlingen aanbieden (die de tekst logisch, chronologisch,... moeten herstellen), via het maken van gaten in de tekst (sleutelwoorden weglaten, de vragen van een interview laten reconstrueren), tot... vul zelf in.

HET WORLD WIDE WEB RAADPLEGEN

Vaak is er via internet goed materiaal te vinden om een opdracht of werk te stofferen. Of deze werkvorm bruikbaar is tijdens het lesgeven zelf, hangt af van de uitrusting van de school en de vraag of de leerkracht Nederlands met zijn klas in het computerlokaal terecht kan. Een eigen pc in de klas is natuurlijk het ideaal. Daar kan je meteen

hoekenwerk of duowerk mee organiseren, wat weer andere werkvormen zijn.

VRAGEN BEANTWOORDEN

Dit kan je een klassieker noemen onder de werkvormen. Heel veel leerkrachten vallen bij gebrek aan alternatieven terug op deze aanpak. Of ermee geleerd kan worden, hangt af van welke (soorten) vragen een leerling moet beantwoorden en op welke manier hij dat moet doen. Voor lezen onderscheiden we bijvoorbeeld tekstafhankelijke vragen (verwijzen direct naar de tekst waarmee gewerkt wordt en reiken niet verder) en tekstonafhankelijke vragen (kunnen bij elke leesbeurt opnieuw worden gebruikt). Het absurde van werken met tekstgebonden vragen is dat leerlingen die de oplossingen niet vinden, ook niet leren hoe ze aan de oplossingen kunnen komen (alleen de goede antwoorden tellen). Deze aanpak is met andere woorden astrategisch. Leerlingen leren er niets uit voor een volgende keer.

GEPROGRAMMEERD WERKEN (WERKEN VOLGENS EEN VERLOOP)

In deze aanpak leren de leerlingen gefaseerd. Ze moeten een opdracht uitvoeren waarvan het goede resultaat hen doorsluist naar een volgende opdracht. Op die manier ontstaat een reeks opdrachten die samen een leerlijn vormen. De leerlingen bouwen hun inzicht en kennis letterlijk op. Een fout antwoord of slecht uitgevoerde opdracht sluit de leerling door naar een 'tussenstuk' waar extra vragen worden gesteld of meer uitleg wordt gegeven. Tot de leerling deze stap beheerst en eveneens verder kan in de leerlijn.

ENQUÊTE INVULLEN

De leerkracht presenteert een enquête als aanzet. Het onderwerp kan vrijblijvend zijn (*Ben je een ochtendmens of een avond-*

mens? Hoeveel sigaretten rook je per dag?) of een feedbackfunctie voor andere taken vervullen (*Is het taalgebruik in deze brief moeilijk/gemakkelijk/gewoon? Welk standpunt nemen de deelnemers in tijdens de discussie? Wat valt je eerst op als je dit gedicht leest?*). Bij de vorige suggestie leeft het gevoel dat alle antwoorden zullen worden afgewogen tegenover het ideaal dat de expert-leerkracht op tafel legt, terwijl bij deze enquêtes echt wat gebeurt met de verschillende antwoorden van de leerlingen. De vorm waarin gewerkt wordt, kan sterk variëren. Merk op dat je deze werkvorm vaak kan gebruiken in samenhang met andere werkvormen, bijvoorbeeld tijdens de dubbelekringdiscussie (zie hieronder).

ENQUÊTE AFNEMEN

Leerlingen kunnen om andermans meningen (binnen of buiten de school) op het spoor te komen ook zelf een enquête opstellen, afnemen en de resultaten verwerken.

INTERVIEW AFNEMEN

Leerlingen kunnen een interview voorbereiden (ze moeten ook leren dat er soorten vragen bestaan en daarop letten) en het daarna effectief afnemen. Ze maken daarbij gebruik van audiovisueel materiaal. Deze werkvorm kan ook in niet zo vanzelfsprekende omgevingen gebruikt worden. Zo kan je leerlingen een interview laten afnemen van de hoofdfiguur uit één of andere roman (waarbij een leerling uit een andere groep de rol van hoofdfiguur op zich neemt). Of je laat hen in de *Gouden Gids* op zoek gaan naar personen met niet-alledaagse beroepen, om zo tot een boeiend interview te komen.

VIDEO BEKIJKEN

De leerlingen kwamen het videolokaal in. Ze hadden geen boekentas bij. Toen ik hen

erop attent maakte dat ze papier en balpen nodig hadden, riep een van hen verbaasd uit: "Hoe, mijnheer, 't is toch video!" Ook lang daarna bleven ze onwennig bij het feit dat ik een videofragment plots stil zette en vragen stelde over wat ze net hadden gezien of hen liet raden naar het vervolg. Blijkbaar waren ze lessen gewoon waarin video kijken zonder enige strategie of zelfs relevantie voor de leerstof plaats vond.

Televisie kijken nodigt bij uitstek uit tot passiviteit. Nochtans is het medium tv/video gebruiken een werkvorm waarmee je bijzonder veel en uiteenlopend materiaal in de klas kan binnenbrengen. Maar dan moet je er actief mee omgaan. Wat opgaat voor leesstrategieën gaat even goed op voor kijkstrategieën. Opdrachten vooraf geven, het kijken onderbreken en bespreken,... zijn noodzakelijke ingrepen om videolessen zinvol en effectief te maken. Boeiend is ook om videobeelden op een of andere manier te laten vergelijken met ander materiaal (toneel-film, roman-film,...).

SILENT VIEWING

Nog een interessante ingreep – zeker voor taalonderwijs – is kijken naar de beelden, waarbij je het geluid wegdraait.

GELUIDSBAND BELUISTEREN

Ook op geluidsband kan je heel wat reëel materiaal in de klas binnenbrengen, zodat er functioneel geleerd kan worden: nieuwsberichten, reclamespots,... Ook hier is activiteit een belangrijke voorwaarde. Geef dus vooraf een luisteropdracht.

GEGEVENS VERZAMELEN

Lijstjes aanleggen kan een heel leuke en inspirerende bezigheid zijn. Maak een lijstje

van programmatitels die Jambers nog niet gemaakt heeft, of van alle dichters binnen een stroming. Leerlingen gaan hier zelf op zoek. Ook op het *world wide web* vind je sites met lijstjes. Gegevens verzamelen kan natuurlijk nog op allerlei andere manieren.

MATERIAAL VERZAMELEN

Leerlingen zijn erg vindingrijk wanneer het erop aankomt materialen en teksten op het spoor te komen. Dat gaat van gedichten die op ontdekking wachten binnen één thema tot officiële brieven van koningen, burgemeesters of gouverneurs. En dan maar voorlezen (=andere werkvorm) en bediscussieren (=ook andere werkvorm).

Nog een voorbeeld: groepjes leerlingen verzamelen reclameadvertenties van één product (koffie, zeep, koekjes,...), alle merken zijn welkom. Ze maken een lijstje met tien slogans (niet de makkelijkste). De andere leerlingen moeten daarna raden om welk product het ging.

EEN WERKSTUK MAKEN

Leerlingen zijn soms sterker te motiveren wanneer ze aan een wat groter project kunnen werken, zodat ze ook meer tijd hebben om dit klaar te maken.

REVISIE

Voor men iets publiceert of definitief maakt, moet er gereviseerd worden. Leerlingen kunnen eigen werk onder handen nemen, maar ook dat van een medeleerling. Vooral voor het onderdeel 'schrijven' is er binnen de vakdidactiek al heel wat materiaal ontwikkeld (zie bijvoorbeeld Milo & Vellekoop 1993; Rijlaarsdam 1987).

OBSERVATIE

Vanuit een probleemstelling of taak spreken de leerlingen af hoe een bepaalde werkelijkheid geobserveerd zal worden (bijvoorbeeld gesprekken onderzoeken in winkelsituaties) en hoe die observaties kunnen worden neergeschreven. Achteraf worden resultaten bij elkaar gebracht, vergeleken en besproken.

COMPUTERWERK

Ook voor het vak Nederlands kan het gebruik van de computer een meerwaarde hebben. Niet dat er al veel specifieke programma's bestaan om de vaardigheden te oefenen, maar de computer kan ook gebruikt worden om cd-roms te raadplegen, aan *desktop publishing* te doen (klas-krant), enz.

SAMENWERKEN, ANDERE WERKVERBANDEN,...

"De leraar wordt steeds meer een gids, een gangmaker die je vertelt waar je informatie kan vinden. Hij wordt een overbrenger van vaardigheden: studievaardigheid, sociale vaardigheden, omgaan met informatie... De leraar van de 21ste eeuw zal dan ook over een stevig repertoire didactische technieken moeten beschikken om dit waar te maken. Groepswork, individueel onderwijs... Zelfs klassikaal lesgeven is niet zo simpel meer. Vroeger was dat puur doceren, nu wordt het een interactief, dynamisch gebeuren."

Caroline St. John-Brooks
hoofdredacteur *Times Educational Supplement*

GROEPSWERK

De leerlingen zitten samen in groepjes van drie à vijf. Elke groep moet een taak uitvoeren. Achteraf kunnen de resultaten plenair worden vergeleken en uitgewisseld, maar dat hoeft niet. Het werk kan ook eindigen

als elke groep tot resultaten is gekomen. Deze werkvorm is pas efficiënt wanneer je erin slaagt iedereen in de groep aan het werk te krijgen. Zorg dus voor goed materiaal en goede opdrachten, maar zeker ook voor goede werkafspraken.

**ZEVEN MANIEREN OM GROEPSWERK
TE DOEN MISLUKKEN**

- (1) Zorg ervoor dat de opdrachten zo vaag mogelijk zijn.
- (2) Houd het zo vrijblijvend mogelijk. Het maakt niet uit wie notities maakt, of er genoteerd wordt, enz.

- (3) Bepaal geen tijdslimiet voor het groepswork. Deel dat ook niet mee aan de leerlingen.
- (4) Breek groepswork gewoon af als u vindt dat het lang genoeg heeft geduurd. Houd geen rekening met de stand van zaken in de groepen.
- (5) Ga intussen toetsen corrigeren of administratief werk doen en kom enkel tussen als u vindt dat het te rumoerig wordt. Ga niet na hoe het werk in de verschillende groepen verloopt.
- (6) Als u dan toch rondloopt en uw oor hier en daar te luisteren legt, geef dan gauw de antwoorden die de leerlingen niet vinden. Liever dat dan extra vragen te stellen, hints te geven of verder te begeleiden.
- (7) Evalueer groepswork niet. Loop niet rond met uw puntenboekje en kom nooit met woorden van appreciatie of aanmoediging op het geleverde werk terug.

CLIM-GROEPSWERK

CLIM voorstellen en de hele filosofie die erachter zit, kunnen we niet in enkele zinnen. Toch een poging. CLIM staat voor *Coöperatief Leren In Multiculturele groepen*. De bedoeling is om vooral binnen groepswork alle leerlingen kansen te geven. Vaak is het immers zo dat de slimmere leerlingen het groepswork uitvoeren en dat de anderen bijvoorbeeld vanuit hun positie in de groep niet aan het woord komen. In CLIM-groepswork wordt veel accurater omgesprongen met de taken die de leerlingen

krijgen. Elke leerling krijgt een unieke, waardevolle taak, die bijdraagt tot het realiseren van de groepsopdracht. En bij elke groeps-taak (de groepen bestaan altijd uit dezelfde leerlingen) krijgt iedereen een andere taak. Iedereen wordt met andere woorden een keer leider, secretaris, tijdbewaker, materiaalcoördinator, enz. Meteen worden hier sociale vaardigheden getraind, wat – met het oog op de vakoverschrijdende eindtermen en thema's – een bonus is. Daarom eindigt CLIM-groepswork ook meestal met een evaluatieronde (heeft de tijdbewaker zijn taak goed uitgevoerd?, enz.)

EEN VOORBEELD UIT DE PRAKTIJK

Met z'n vijven zitten ze voor het televisiescherm. Ze kijken naar *De tasjesdief*, een video over pesten. Hun opdracht: noteer alle situaties in de video die met pesten te maken hebben. Volgende week zal de groep op basis daarvan een manifest schrijven tegen pesten. Dat presenteren ze voor de klas. Als de video afgelopen is, worden de lijstjes met situaties vergeleken. Meester Johan heeft de volgorde bepaald. De meest clevere leerling komt pas het laatst aan het woord. *“Als zij haar lijstje eerst afdreunt, blijft er voor de anderen weinig of niets over”*, licht hij toe. *“Op die manier komt iedereen aan bod. Ze leren ook luisteren naar elkaar, want twee keer dezelfde situatie opnoemen, dat kan niet. En al moet de slimste op zijn tong bijten, hij heeft nog altijd het laatste woord.”*

Een ander groepje leerlingen werkt een opdracht uit rond teken- en gebarentaal. Er zijn lees- en schrijfoopdrachten, er moet informatie worden opgezocht, er is overleg. De vijf leerlingen krijgen elk een gekleurde badge opgespeld. Die weerspiegelt hun specifieke taak en verantwoordelijkheid in de groep. De leerlingen kennen de code: rood is aanvoerder, donkerblauw is infochef, geel is verslaggever, groen is materiaalmeester-tijdbewaker en lichtblauw is bemiddelaar. De één kan niet functioneren zonder de ander. Zo staat de infochef onder meer in voor het opzoeken van gepaste info in naslagwerken, teksten en andere materialen. De materiaalmeester-tijdbewaker loopt over en weer om te halen wat nodig is (papier, atlas, cassette recorder,...), hij levert het werk in, waakt over de timing, enz. De leerlingen weten wat ze moeten doen. Slechts als het nodig is, vragen ze de leraar om hulp. Een goed eindproduct is altijd het resultaat van een goede samenwerking.

Bij een volgende opdracht worden de rollen omgedraaid, of beter doorgeschoven. Gelijke kansen voor iedereen, gelijke ontwikkelingskansen per rol. Zo leren de leerlingen effectief samenwerken, communiceren en exploreren ze een gamma van (hiërarchische) relaties. Sociale vaardigheden als onderstroom voor de dagelijkse leerstof. De les sociale vaardigheden bestaat duidelijk niet.

DUOWERK

Het voordeel van duowerk (leerlingen werken per twee aan een opdracht) is dat het organisatorisch heel weinig eisen stelt. Handig als u collega's hebt die uw geschuif met banken en uw voorliefde voor de U-vorm maar niks vinden. Toch wordt duowerk niet zo vaak toegepast. Duowerk heeft nochtans veel voordelen. Heterogene duo's (leerlingen van verschillend niveau) zijn er sterk bij gebaat: de minder goede leerling voelt zich gesteund, de betere leerling wordt gedwongen wat voor hem vanzelfsprekend is in eenvoudige bewoordingen te parafraseren, wat tot bijkomend inzicht leidt in de leerstof. In specifieke woordenschatlessen waarbij bijvoorbeeld betekenisonderhandeling wordt toegepast, is het zelfs de uitgelezen werkvorm.

COMPUTERDUOWERK

Onderzoek heeft uitgewezen dat werken aan de pc goed werkt zolang de leerlingen

niet met meer dan twee aan de computer zitten. Een derde of vierde haakt onvermijdelijk af. Werken per twee biedt als voordeel dat eenvoudige individuele problemen snel opgelost raken. Wat de een niet weet, weet de ander wel.

MATCHINGOEFENING

De helft van de leerlingen krijgt materiaal van een bepaald type, de andere helft van een tweede type, waarbij telkens één stukje van het eerste type bij één stukje van het tweede type hoort. Het komt er voor de leerlingen op aan in de groep hun partner te vinden, dus diegene die het aanvullende materiaal heeft bij hun materiaal.

Een voorbeeld van een matchingoefening werkt rond woorden op witte en blauwe kaartjes. Op de witte staan sleutelbegrippen, op de blauwe staan tekstjes waarin de sleutelbegrippen werden weggelaten. Een leerling die een wit (woord-) kaartje heeft, moet de leerling vinden die het tekstje heeft

waar zijn woord in past. Dat is makkelijk, tenzij je elkaars kaartje niet mag lezen en de sleutelwoorden niet mag uitspreken, maar eerst vragen moet stellen over de inhoud

van het kaartje van de ander. Voor dit soort oefening zijn een heleboel varianten te bedenken.

CREËREN, ZELF GEGEVENS AANBRENGEN, MENING VERWOORDEN

“Leerlingen moeten kunnen analyseren: de essentie uit informatie halen, de logica en het gebrek daaraan eruit filteren, zien hoe kennis samenhangt. Ze moeten kunnen selecteren, samenvatten, kritisch denken. Maar vooral – en dat wordt steeds belangrijker – ze moeten verbanden kunnen leggen tussen zaken waartussen op het eerste gezicht geen verband bestaat.”

Michael Barber
departement for Education and Employment

BRAINSTORMING

De bedoeling van brainstormen (ook hersenhoos of vrije associatie) is dat elke leerling reageert op een bepaald uitgangspunt. In de poëzieles kan dat bijvoorbeeld een thema zijn dat op bord verschijnt en waar rond eerst ideeën worden verzameld. De ideeën worden genoteerd en achteraf gestructureerd of naar waarde geschat.

FICHECARROUSEL²

Elke leerling krijgt een steekkaart en moet op de voorkant een mening of reactie (op een uitspraak of materiaal) neerschrijven. Vervolgens laat je de fiches in carrouselvorm door de klas circuleren, waarbij elke leerling op de achterzijde mag reageren op de eerste reactie. Op een bepaald moment stopt de carrousel en brengt een leerling verslag uit van de kaart die hij op dat moment in zijn bezit heeft.

DISCUSSIE

Leerlingen zitten in een kring en discussiëren met elkaar. Speciale aandacht moet naar de gespreksleider gaan. Achteraf of tussendoor moet je ook wel stilstaan bij het verloop van de discussie. Er zijn verschillende soorten discussies, zoals probleemaftastende en probleemoplossende.

Valkuilen: je kan als leerkracht makkelijk het rendement van een discussie naar beneden halen door altijd dezelfde leerlingen (te lang) aan het woord te laten, door niet in te grijpen als de leerlingen afdwalen, door niet terug te koppelen, enz. In het Engels spreekt men dan van een discussie *from nowhere to nowhere*. Een discussie moet integendeel van nergens naar ergens leiden.

DISCUSSIE MET DUBBELE KRING

Deze werkvorm garandeert ten aanzien van leren luisteren en spreken een veel groter

leerrendement. Slechts de helft van het aantal leerlingen van de klas voert de discussie; de andere helft observeert algemeen (met vragenlijst) of gericht (bijvoorbeeld één leerling, met aangepaste vragenlijst) en brengt achteraf verslag uit. In een variant van het dubbelekringgesprek kunnen de leerlingen die observeren vooraf (en zelfs tijdens) de discussie ook overleggen met hun partner: *welke vragen stel ik? welke argumenten hanteer ik?*

DISCUSSIE MET LEGE STOEL

In deze discussievorm werken we met twee kringen. De binnenste kring discussieert, de buitenste observeert. Maar wanneer iemand van de observanten inhoudelijk wil deelnemen aan de discussie, mag hij op de lege stoel in de binnenste kring gaan zitten en zijn interventie plaatsen. Daarna kan hij zijn oorspronkelijke positie innemen, zodat ook andere observanten van de lege stoel gebruik kunnen maken. Een variant bestaat erin om altijd één stoel leeg te houden. Wanneer er dus iemand naar binnen komt en de lege stoel bezet, moet één van de andere discussiepartners verdwijnen.

STILLEWANDDISCUSSIE

Elke leerling mag een inbreng (bijvoorbeeld zijn mening) op het bord komen schrijven. De plek kan van belang zijn, net als de kleur waarin iets wordt opgeschreven. Goede werkvorm om beknopt en gebald te discussiëren. Wat op bord verschijnt, kan dienen als aanloop voor een discussieles of schrijfles. Het doel is vooral ideeën verzamelen.

DEBAT

In een debat staan twee uitgesproken standpunten tegenover elkaar. De deelnemers aan het debat bereiden hun standpun-

ten voor (samen met medeleerlingen). Na het debat krijgt het publiek het woord om te reageren op inhoud en/of debatverloop.

LEERLINGEN GEVEN COMMENTAAR

Bij beelden, teksten,... kunnen leerlingen mondeling of schriftelijk commentaar geven en zelfs aan de hand van een andere werkvorm reageren (bijvoorbeeld een waardeschaal invullen is een gerichte vorm van commentaar geven). Hieronder nog een specifieke werkvorm daarvoor.

STELLINGENSPEL

Alle leerlingen krijgen kaartjes om te stemmen (rood en groen, of kaartjes met cijfers van 1 = *helemaal oneens* tot 5 = *helemaal eens*). Er wordt een uitspraak gedaan. De leerlingen tonen tegelijkertijd het kaartje van hun keuze. De keuzes worden toegelicht en besproken. Dit spel kan ook in kleinere groepjes gespeeld worden met in elke groep een spelleider die de stellingen voorleest en het stemmen in goede banen leidt.

HERTALEN

Een sprookje laten schrijven in de vorm van een krantenbericht, het scenario schrijven voor een heel banaal voorval (zoals je tanden poetsen),... Bij hertalen komt het erop neer dat leerlingen de vorm van een communicatief medium hanteren om er een andersoortige boodschap mee te versturen.

EEN RECENSIE MAKEN

Films, boeken, gedichtenbundels,... het kan allemaal gericht of open becommentarieerd worden. Zorg er alleen voor dat leerlingen er zin in blijven hebben, bijvoorbeeld door nu en dan de formule te wijzigen.

EEN BEELD- OF GELUIDS- REPORTAGE MAKEN

Leerlingen bereiden allereerst hun activiteiten voor en maken dan in de klas (voordracht, rollenspel, toneel,...) of op locatie (interview, verslag, reportage,...) hun opnames. Achteraf kan het resultaat worden bekeken en besproken (= weer andere werkvormen). Ze kunnen het ook op de website van de school plaatsen.

EEN TEKST- OF BEELDCOLLAGE MAKEN

Je laat leerlingen bij wijze van reactie uit tekst- of beeldmateriaal fragmenten of elementen (foto's) selecteren. Die moeten ze samenvoegen tot ze op een of andere manier een coherent geheel hebben gecreëerd. Dit kan gebeuren met krantentitels (actualiteit), passages uit romans of gedichten, foto's naar aanleiding van een klasproject (fotoalbum), slogans (uit reclame of verkiezingspropaganda), enz.

EEN AFFICHE OF EEN POSTER

Gedichtenposters of affiches voor de AN-avond of het toneel van de school. Ook dit kan, eventueel in samenwerking met de collega van het vak plastische opvoeding of tekenen.

EEN TENTOONSTELLING ORGANISEREN

Naar aanleiding van zelfgemaakte producten of verzameld materiaal (foto's, teksten,...) organiseren de leerlingen van een klas samen een tentoonstelling voor bijvoorbeeld leerlingen van een andere klas. Catalogus en rondleiding zijn mogelijke ingrediënten.

ASPECTEN VAN DE WERKELIJKHEID COMBINEREN

Niet alles is in kennisgehele te vatten of in vaardigheden uit te drukken. Onder meer in de poëziedidactiek moet je ook met heel andere domeinen van het mens-zijn en van onze cultuur rekening houden. Gedichten moeten dan in verband worden gebracht met allerlei andere uitdrukkingswijzen zoals muziek of beeldende kunst. Het laten zoeken van gepaste muziek of een gepast beeld bij een gedicht realiseert andere waardevolle doelen.

ROLLENSPEL (DRAMA)

Leerlingen spelen een rol en komen zo tot confrontatie met elkaar. Deze werkvorm is voor allerlei doelen interessant. Enkele voorbeelden: een taalhandeling uitproberen (verkoper en klant), een spreekoefening houden (programma van een politieke partij doorname, het dan op een realistische manier aan de klas komen voorstellen),...

GELEID ROLLENSPEL (DRAMA)

In een geleid rollenspel wordt op aanvraag het spel stilgelegd en kunnen de leerkracht of andere leerlingen vragen aan spelers om bepaalde dingen te doen (uit te proberen). Een andere manier van sturing bestaat erin leerlingen te laten instappen in een rollenspel dat aan de gang is. In een situatie in de huiskamer kunnen *vrienden* of *verontwaardigde buurmannen* letterlijk binnenvallen.

SITUATIESPEL (SIMULATIE/DRAMA)

Het accent ligt niet op de rol die door de leerlingen wordt opgenomen, maar op een situatie die gesimuleerd wordt, bijvoorbeeld een krantenredactie spelen om tot schrijven te komen.

PROBLEMENSPEL

De leerlingen worden in groepjes voor een probleem geplaatst. Samen moeten zij dat probleem via overleg, discussie, onderzoek,... proberen op te lossen.

FANTASIEREIS

De leerkracht geeft opdrachten. De leerlingen voeren ze uit in hun fantasie en werken

verder met het resultaat. De leerkracht laat bijvoorbeeld een stuk instrumentele muziek horen (*Art of noise*) en geeft dan suggesties die de leerlingen in hun fantasie moeten invullen en op papier zetten. (*Het is avond. Je staat in een straat waar je nog nooit bent geweest. Hoe ziet het er daar uit? Wat ruik je? Zie je mensen of ben je alleen? Je begint te wandelen...*) Die indrukken moeten ze verkorten tot er een gedicht uit ontstaat.

AFRONDEN, HERNEMEN, HERHALEN,...

“Feitenkennis kan je niet afschaffen, maar leerlingen moeten hun kennis zelf (her)ontdekken en reconstrueren. Als kennis door eigen ervaring tot stand komt, zal ze meer eigen zijn, zal onderwijs meer renderen. Louter kennis opdoen voor het examen heeft slechts een kortstondig effect en dus weinig of geen waarde. Bovendien moet die kennis deel uitmaken van de leerwereld van de leerling. Laat hem zelf informatie opzoeken in de bibliotheek of op het world wide web, samen met anderen de feiten verzamelen, oudere mensen en specialisten raadplegen... Voortdurend in de klas blijven en de leraar aanhoren als enige bron van kennis, dat kan niet meer. Onderricht en kennisautoriteit zijn passé.”

Prof. Piet Steyn

departement Opvoedkunde Bloemfontein, Zuid-Afrika

QUIZ

Om na te gaan waar leerlingen staan, kan je een bevraging doen in quizvorm.

VOORDRACHT

Leerlingen presenteren aan de klas wat zij gemaakt hebben, of de resultaten van een werk.

KWARTET

Van pakweg vier boeken maak je telkens vier kaarten (de kaft zonder titel, de titel, de achterflap, een passage). In groepjes krijgen de leerlingen zo'n pakket en moeten dat – zo snel mogelijk – ordenen (kaarten van elk boek bij elkaar).

Marc Stevens & Jan T'Sas
Universiteit Antwerpen (UIA)
Departement Didactiek & Kritiek
Universiteitsplein 1
2610 Wilrijk
mstevens@uia.ua.ac.be
jan.tsas@skynet.be

Noten

- 1 De citaten komen uit *Klasse*, uit de rubriek 'Het Kennisdebat'.
- 2 Niet te verwarren met de carroussel die bij een taakgerichte aanpak vaak als werkvorm gehanteerd wordt: "Het is een vorm van groepswerk in verschillende rondes waarbij de cursisten na hergroepering (in een volgende ronde) in een nieuwe groep terechtkomen. Waarom? Vaak wordt bij de eerste ronde informatie verdeeld over verschillende groepen. Op die manier scheppen we een informatiekloof: niet iedereen heeft dezelfde informatie, maar elke groep concentreert zich op een deel ervan. Na hergroepering wordt deze informatie samengebracht en op die manier wordt de kloof overbrugd." (VON-werkgroep NT2 in VONK 30/1, p. 71) (nvdr/RR)

Bibliografie

Boeken, A.: 'Juf, ik ben al klaar met mijn moetjes!' Contractwerk in het basisonderwijs. *VONK* 29/2 (nov.-dec. 1999), p. 79-86.

Dekker, H.: *Didactische werkvormen*. Culemborg: Educaboek, 1980.

Lambrechts, N. & G. Braeckmans: Kriebelbeesten moet je doen. Zelfstandig werken in de kleuterklas. *VONK* 29/2 (nov.-dec. 1999), p. 87-89.

Milo, C. & H. Vellekoop: *Traject. Schrijven en herschrijven op basis van feiten*. Enschede: SLO, 1993.

Rijlaarsdam, G.: *Schrijfboek. Een cursus doel- en publiekgericht schrijven op basis van informatie*. (+ Docentenhandleiding.) Groningen: Wolters-Noordhoff, 1987.

VON-werkgroep NT2: Spieterskornet. Aandachtspunten bij de lesvoorstellen. *VONK* 30/1 (sept.-okt. 2000), p. 71-73.